

Budalo Martinec.

Spisal Ivan Cankar.

alostno je, da je poginil, toda bila je božja volja. Kakor se utrga kamen na klancu, zdrči v globel in utone; brez vzroka, tiho, brez spomina.

Vso noč so se poslavljali fantje, peli so in plesali; Martinec je sedel za pečjo in jim je godel. Ob zori so se naplesali in so se stepli ter se razšli. Tudi Martinec je vzel harmoniko in je stopil iz zatohle krčme na cesto. Tisto noč je pil kakor nikoli, pa se ni upijanil. Mirno so gledale njegove oči, njegove misli so bile jasne. Tiha je bila noč, še zvezde se niso genile. Nekdo je zaukal na hribu — kakor bela roka iz teme.

Martinec je stopal skozi vas, po položnem klancu, mimo koč, ki so spale gluho spanje brez sanj. V temi je ležala vas, nepremično, kakor na dnu vode. Martinec pa je mislil v svojem srcu: „Prišel bo dan nekoč, ves svetel izza gore — vas pa se ne bo vzdramila, nikoli več se ne bodo odprle mrtve oči.“ — Resnično, za goro je vzdihnila zora v nemirnem jutranjem snu, vas pa je spala. — „Strah je človeka v tej tišini, umrl bi. Kakor da bi ležal sam na dnu vode, uklenjen; šumi voda nad njim, hiti v daljavo, v prostrano, solnčno tujino; on ne more.“

Martinec je legel v seno, zaspati pa ni mogel. Ležal je na hrbtu, roke pod glavo. V durih se je zasvetila razpoka, zmerom svetlejša je bila, zasijal mu je v lice pramen jutranje luči. In zažarela so mu lica, trepalnice so vztrepetale, v srcu mu je zaključeval sladke nepokoj. Vzdignile so se misli, zletele so jadrno — z vihrajočimi grivami dvoje belcev preko ravni.

V Ameriko, v čudesno deželo! Tam je bogastvo, Martinec, tam so ljudje veseli in bahati, mečejo na mizo bele tolarje. Kaj je Martincu bogastvo, kaj so mu beli tolarji! V Ameriki je solnce; grmeče, zaglušno buči življenje, kakor silna reka pod silnim solncem. O, tam bi ne ležal človek na dnu!

Iz teme, iz tišine, v daljavo, kamorkoli! . . . Jadrno sta hitela belca, gobca sta se penila, iz vročih trupel je puhtel sopar.

„Kako dolgo sem ležal!“ je premišljeval Martinec. „Kako dolgo, in nisem mogel stran. Kakor pričaran. Zdaj pa je prišel čas, poslednja ura je že prišla! Čisto sam bi ostal drugače, med starci, ki hodijo ob palici in ne morejo dalje nego do cerkve, med ženskami, ki jih je Bog prokrel, da trpe, umirajo od prve ure, in med otroki, nadložnimi starci v povojih. Vsi drugi so šli, vsi, ki so imeli v žilah še kapljo gorke krvi. Naposled se je napotila tudi ona — življenje samo, edino in poslednje, se je napravilo na pot. In noč bo zdaj ob žarkem poldnevu.“

Zasopel je globoko. Tam jo je videl, pred široko odprtimi, zameglelimi očmi. Videl jo je, ko je šla po klancu navzgor, čez hrib, za večer adijo. „Zdaj je prišel čas, poslednja ura je prišla, da se vzdigneš tudi ti, Martinec!“

Martinec je bil zaljubljen, Martinec, kakor je bil, budalo in pokveka.

Ob predpustnem plesu je bilo, v krčmi, ko jo je pogledal s takimi očmi, kakor da je stala prvokrat pred njim, v nebeški gloriji. Sedel je na klopi za pečjo, na kolenih harmoniko, poleg sebe poln kozarec in kos špehovke. Vzduh je bil gost, da bi ga lahko rezal, poln sopare, prahu in kričočih, pijanih glasov. Fantje so sedeli gororoki, pot se jim je svetil na razgretih obrazih, dekleta so sople težko pod tesnimi modrci in zmršeni kodri so se jim sprijemali na sencih. Tedaj sta stala pred njim kakor vzrasla iz tal. On velik, močan, obraz bahat in predrzen, bela srajca na prsih in za pestjo pisano vezena. Vrgel je desetico na harmoniko.

„Godi, Martinec“

Martinec je gledal in se ni ganil.

„Kam si se zagledal, Martinec?“

Pred njim je stala. Rdeča ruta se je bila odvezala na prsih, svetil se je beli vrat. Njen obraz je bil širok, krepak, malo kozav, tako malo, da je bila polt kakor od motnorjavega, rahloraskavega žameta. Močne, rdeče ustnice so bile polodprte, živ ogenj je sijal iz njenih oči, prsi so kipele, da se je paral modrc.

Martinec je vzdignil obedve pesti, zvil se je in zleknil, da je udaril z glavo ob peč, nato je butil na tla z vsem telesom in usta so se mu zopenila.

Tisti večer je bil Martinec od Boga obsojen, nikoli več ni ozdravelo njegovo srce. Obsenčilo ga je spoznanje še ob tisti uri; kakor v ogledalu je ugledal sebe in svoje življenje . . .

Dolgokrak, grbav, debeloglav; v suhem, sivopoltem obrazu, pod silnim čelom dvoje vodenih, plahih oči. Ne otrok, ne fant, ne starec — komaj človek. Ker ni bil za nobeno rabo, so ga poslali v mesto, da bi študiral; čez leto in dan se je vrnil in kakor tudi so ga topli, ni maral več v mesto; skočil je z voza, bežal je preko polja in se je skrila na svisli. Poslali so ga v sosednjo vas, da bi se učil krojaštva; čez mesec dni se je vrnil. Kakor pes — tepen in izgnan se vrne po noči in tuli pred durmi. Martinec je ostal doma, vzel je harmoniko in je godel; sedel je za pečjo, kolena visoko privzdignjena, glavo povešeno, oči polzaprte, brez misli v daljavo strmeče. Drugi so plesali, Martinec je godel; samo harmonika je živela v njegovih rokah, on sam je bil mrtev, nikomur drag, nikomur zoprn — kakor klop pod njim . . .

Ležal je v senu, spanja ni bilo. Na rumenih žarkih, ki so lili izza razpoke v durih, je spoznal, da je zunaj že jasen dan. Jasen dan je bil, na ulici pa se ni genilo; ne koraka, ne glasu, kakor opolnoči.

„Kako bi ostal sam?“ je pomislil Martinec. „Komu bi še godel? Kakor da bi godel v mrtvašnici.“

Spoznanje je bilo zrelo v njegovem srcu in videl je svoje življenje tako jasno, kakor ob uri groze, smrti pred obličjem.

Peljal se je v mesto, mladega upanja poln. Preko holmov, preko ravnih, v svetlo daljavo. Jutro je bilo — zmerom za solncem! Zasvetili so se stolpi, zašumele so ulice. Tam je življenje. Martinec se je opotekal v življenju, kakor da bi bil stopil v deročo vodo; njegove noge so bile še nerodne in slabotne. Pa je prišel mrak, utihnile so ulice. Martinec je bil truden, malodušnost je legla v njegovo srce in zajokal je v postelji. Po noči je vstal, oblekel se je natihoma in se je napotil.

„Kam, Martinec?“ je zaklical iz izbe zaspan glas. Martinec je vztrepetal, odpiral je duri kakor tat in je bežal po stopnicah, po samotni ulici, iz mesta. Nikamor se ni ozrl, nikogar ni povprašal; njegovo prestrašeno srce je poznalo pot; naravnost preko polja, preko močvirja; čez hrib. Noge so se udirale v mokro prst, padal je na strmeh klancu, strah ga je bilo v gozdu; toda ob zori je ugledal vas pod seboj in je vzkliknil od radosti.

„Zakaj sem pobegnil takrat?“ je pomislil Martinec. „In zakaj se je tako brž vrnilo koprnenje v moje srce?“

Resnično, ni se bil še nagnil tisti dan, in Martinec je zajokal od hrepenenja.

„Budalo, čemu pa si pobegnilo?“

Voznik ga je naložil in ga je pripeljal v mesto.

„Kdo pa te je gonil stran, budalo?“ so ga pozdravili v mestu; pozdravilo ga je žarko solnce, pozdravile so ga šumeče ulice. Toda njegove noge so bile takrat še slabotne in nerodne in utrudil se je kmalu. Tako zelo se je utrudil, da se je vzdignil neko noč natihoma, oblekel se ter se splazil kakor tat po stopnicah. Na ulici je vztrepetal: neznan glas ga je poklical od daleč.

„Kam, Martinec?“

Bežal je črez polje, črez hrib, njegovo srce je poznalo pot.

„Čemu sem pobegnil takrat?“ je premišljeval Martinec, ko je ležal v senu. „In čemu se je takoj vrnilo koprnenje v moje srce?“

Drugi so odhajali in ni jih bilo več. Komaj da je prišel včasi kateri, pobahal se po krčmah ter se poslovil. Z lahkim srcem so odhajali, prepevali so in ukali, nobeno oko ni bilo solzno. Otresli so s svojih podplatov prah mrtvašnice in so šli z razprostrtimi rokami življenju nasproti. Moško so stopali, in ko so stali na hribu, se niso ozrli, še odkrili se niso, ko je pozvonilo v dolini, v tišini, Avemarijo . . . Njegove noge pa so bile slabotne, spotikale so se ob drobnih kamenih, opletale so se kakor pijane. Oziral se je v dolino, v temo so bile pričarane njegove oči. Upognjen je bil njegov grbavi hrbet — komaj so nosile noge veliko breme: težko srce, v daljavo koprneče, v dolino-temnico pričarano.

Vsi so odhajali. Vsi, ki je bila v njih še kaplja življenja, so bežali iz mrtvašnice. Zmerom bolj tiho je bilo v dolini; le še malokdaj se je oglasilo po noči ukanje na klancu — kakor samotni klic sove; le še malokdaj se je glasilo ob nedeljah petje iz krčem, neprijazno sredi tišine, kakor žalostna pesem romarjev. Kamor se je ozrl: starikavi, prsteni obrazi, ki je bila že smrt dahnila vanje.

„To je bilo božje znamenje!“ je pomislil Martinec. „Zdaj se je napotila tudi ona; poslednji čas je, in jutri — jutri pride smrt...“

Tudi ona se je napotila in vse življenje, vse upanje, koprnenje se je napotilo ž njo. In jutri, jutri pride smrt. Pogledala je bila morda tudi ona na večerno nebo, ozrla se je po dolini, pa je spoznala, da je poslednji čas. Od vzhoda so se zgrinjale sence, zmerom bolj se je nižalo nebo; en sam dan še in vsa dolina bo utopljena v noč, za zmerom.

„Odtod!“ je vzkriknil Martinec.

Vzdignil se je in si je otesel seno z obleke. Odprl je duri; svetloba se je izlila na podstrešje in Martinec je zatisnil oči. Glava

mu je bila težka, v ušesih mu je šumelo, slišal je čudno bučanje iz daljave. Počasi je zlezel po lestvi navzdol; nikogar ni bilo na ulici; v sosednji hiši so bila okna zabita; ozrl se je po klancu navzgor — tiho. Izpreletel ga je strah.

„Vsi so šli, ostavili so me čisto samega; ne otrok ni več, ne starcev, ne žensk.“

Napotil se je po klancu, pogledal je skozi priprto okno. V veliki, nizki, očrneli izbi je sedel na klopi starec, globoko sključen, molek v sklenjenih rokah. Obraz je bil siv in košččen, kakor obraz mrtveca. Starec se ni ganil; polodprte oči so gledale belo, ustnice se niso premeknile.

„Tudi on je mrtev!“ je pomislil Martinec in je šel dalje s plahimi koraki. „Če res nikogar ni več?“

Tam je bila s slamo krita kočja; rdeče duri nastežaj odprte, ozko okence brez stekla. Martinec je stopil v vežo; tudi v izbo so bile duri nastežaj odprte. Izba je bila vsa prazna; le dolge, bele klopi ob zidu in v kotu razpelo. Pod razpelom pa je sedela ženska, stara pač že sto let; v dve gubé je bil sključen život; dolge, zgrbljene roke so se oklepale starinskega molitvenika in bele oči so strmele vanj. Martinec je stal na pragu, ženska se ni genila.

„Tudi ona je mrtva!“ je pomislil, okrenil se je ter je stopil na klanec. Solnce je stalo visoko na nebu, svetložareče, Martinec pa se je začudil, ko se je ozrl po dolini. Zakaj vsa dolina je bila v senci.

„Resnično: še nocoj, še nocoj pride smrt!“

Martinec je hitel domov po harmoniko.

„Čas je! Skoro bi bil že zamudil!“

Ko je stopil v izbo, je začutil nenadoma težko utrujenost; položil je harmoniko na mizo, sedel je na klop in je uprl glavo v dlani, da bi zadremal.

„Saj je še čas! Saj je še velik dan! Vso noč nisem spal, zakaj bi zdaj malo ne zadremal?“

In zatisnil je oči. Kakor da se mu je sklonil nekdo preko rame, objel ga okoli vratu z rahlo roko, šepetal mu sladke besede.

„Tako prijetno je spati . . . v temi, v tišini. Ničesar si želei, nikamor koprneti; mrtvec med mrtveci . . .“

Daleč na hribu je nekdo zaukal, Martinec se je stresel in se je vzdramil.

„Izkušnjavec je bil pri meni!“

Vzel je harmoniko in je šel. Solnce se je bilo nagnilo.

Z urnimi koraki je stopal v klanec, mimo mrtvih hiš. Visoko na klanecu — natanko tja je sijalo solnce — se je zableščala v luči rdeča ruta. Martincu je vztrepetalo srce in pospešil je korake. Iz doline so hitele sence, skoro so ga že dohajale.

„Samo še trenotek bi bil poslušal izkušnjavca, pa bi bilo prepozno. Zaspal bi bil, kakor so zaspali drugi — kakor starec, ki je bil truden in je zamudil čas ter umrl z molkom v roki . . .“

Stali so vrhu klanca; Martinec je zamahnil z robcem.

„Hej, postojte!“

Dolge so bile njegove noge, pa so se opletale tako nerodno, da je lezel kakor starec.

„Stopi, Martinec, stopi!“

Poten je bil in zasopel, ko je stal pred njimi. Trije fantje in lepo dekle, vsi prazniško oblečeni, velike cule v rokah.

„Kam pa ti, Martinec?“ ga je vprašal fant.

„Z vami!“

Dekle se je zasmjalo.

„Ti, Martinec? S harmoniko?“

„Kamor greš ti, pojdem jaz!“ je odgovoril Martinec resno, fantje pa so se zasmjali naglas.

„Glejte ga Martinca!“

„No, Martinec!“ ga je potrkal fant po rami. „Pa hodi pred nami, zagodi nam na pot!“

Martinec je zagodel, fantje so zapeli.

„Hej, hej, Martinec!“ je zaklical fant. „Kako pa godeš? Ne maramo romarskih pesmi! Zagodi nam poskočnico!“

Martinec se je prestrašil. Odkod se je bila oglasila tista žalostna romarska pesem? Prišla je v srce, prišla je v roke in nenadoma je zastokala v harmoniki. Postal je na poti in se je ozrl.

„No dalje, Martinec, dalje!“

Vrhu klanca so bili, ozrl se je v dolino.

„Kaj niso zapeli zvonovi tam doli?“

„Le dalje, Martinec, mudi se nam!“

Po klanecu navzdol, po klanecu navkreber v hrib. In kakor so hodili, je hodilo solnce ž njimi. Martinec je godel, godel je zmerom glasneje, da bi ne slišal svojega plahega srca. Zaključevalo je v srcu, zajokalo, kakor tisto noč, ko je vstal in se oblekel natihoma ter se splazil po stopnicah na ulico.

„Kaj zaostajaš, Martinec?“

Nič več ni hodil pred njimi. Truden je bil, noge so mu bile kakor od kamena.

„Kaj ne bi malo odpočili?“ je zaprosil.

„Saj smo se komaj napotili! Ne odpočijemo prej, dokler ne pridemo do štacije. Če si truden, pa se vrni!“

Rdeča ruta se je bleščala v solncu pred njim. Martinec je stopil krepkeje in je zagodel fantovsko.

Po strmi rebri se je vila pot; kamenje se je luščilo pod koraki in je drčalo v dolino; včasi je postal Martinec in je poslušal: zamolklo je zastokalo spodaj, kamen je bil utonil v vodi. -

„Kje si ostal, Martinec, slabič? Doklej pa še misliš z nami?“

„Do konca.“

„Kam?“

„V Ameriko.“

Veselo so se zasmeli fantje in tudi ona se je zasmejala, ko se je ozrla nanj. Stal je pod njimi, na klancu; dolge noge so se mu tresle, grbavo telo je bilo sključeno, oči so strmele neumno, prestrašeno.

„V Ameriko!“ je ponovil Martinec in njegov glas je bil plah in proseč.

„Torej pojdi, Martinec, le pojdi!“ so se smejali fantje; ozirali so se nanj in so šli počasi dalje. Martinec je stal prikovan.

„Pojdi, Martinec!“ je zaklicalo dekle in beli zobje so se zasvetili.

Martinec je vzdignil nogo, da bi jo izrval iz zemlje, in stopil je resnično, opotekaje se, težko sopeč.

„Ali si pijan, Martinec?“

Videl je, kako se je okrenila, vzdignila krilo do gležnjev ter stopila v hrib; tudi fantje so pospešili korake.

„Zdaj so me ostavili samega, zdaj me je ostavila!“ se je prestrašil Martinec v srcu.

„Postojte, ljudje božji, potrpite, da pridem za vami!“

„Brž, Martinec, mudi se že! Skoro bo zatono solnce!“

Tudi Martinec je čutil, da skoro zatone solnce. Do njegovih nog so že segale sence, preplavile so bile že vso dolino.

Zaklicali so, toda postali niso, tudi ozrli se niso več.

„Brez usmiljenja je njeno srce!“ je pomislil Martinec. „Tako odhaja; ne ozre se name, ne reče adijo; sunila me je v stran kakor kamen; brez usmiljenja.“

Komaj deset korakov je bilo še do vrha.

„Samo še teh deset korakov!“ je pomislil. Njegovo srce pa je bilo malodušno; še poskusil ni, da bi izrval prikovano nogo.

Izpreletela ga je čudna misel.

„Kako, če postane tam, na vrhu, in se ozre name ter se vrne? — Ubogi Martinec, moj dragi! — Zakaj bi bilo neusmiljeno njeno srce, če so tako lepe njene oči? Samo še pet korakov; zapeli so veselo pesem, ne vidijo me v senci več. — In se povrne in mi ovije roko okoli vratu. Takrat bodo pač utonile te sence v prelepem večernem solncu. — O ti, lepa, usmiljena, ki sem te imel tako rad! — Samo še en korak.“

Ozrl se je fant.

„No, Martinec?“

Martinec je premaknil ustnice, pa ni odgovoril.

„Zbogom, Martinec!“

„Ozri se še ti, vsaj enkrat še!“ je prosil Martinec v svojem srcu.

Stali so na hribu, vsi v solncu. Videl jo je natanko; njeno glavo je obsevala nebeška glorijska, ruta okoli vratu je bila z zlatom obrobljena.

„Zbogom, Martinec!“

Ni se ozrla. Tonili so sunkoma za hrib zmerom nižje; solnce je tonilo ž njimi.

„Hana!“ je vzkriknil Martinec.

Samo še njeno glavo je videl v zlati megli.

„Hana!“

Utonili so za hrib in tudi solnce je utonilo.

Martincu so se šibile noge; stopal je, toda zdelo se mu je, da stopa zmerom na istem mestu. Njegovi koraki so bili trdi; kamenje se je luščilo in je drčalo po klancu; prišel ni dalje, dasi je sopesel težko in mu je lil pot po čelu.

„Hana!“

Klical je, pa ni čul svojega glasu. Prsti so se krčili, stiskali so harmoniko — zajokalo je od nekod. Kjer je bilo prej solnce, se je raztegal dolg, ozek, rdeče obrobljen oblak, krvava lisa na lepem licu neba.

„Solnce je šlo ž njimi in se ne vrne več. In jutri, jutri —“

Stopal je neprestano, s trdimi koraki, sključenimi nogami. Trenotek je bil; solnce je zašlo tako hitro, kakor da bi se bilo utrgalo z neba. Martincu se je zdelo, da stoji tam že ves dolgi večer; pre-mišljeval je mirno.

„In jutri pride smrt; kakor je bilo sojeno. Starci je že niso mogli dočakati; zaspali so, še predno je dehnila od daleč. Tudi takrat sem pobegnil, ker je bilo sojeno; čemu bi se ne povrnil zdaj v to prijazno noč? — O, da bi se bila vsaj ozrla; vsaj prijazen adijo! — Hana! Hana!“

Kakor da bi se bile prelomile, so se sključile noge, telo se je zvilo vznak, pesti so se stisnile in čuden zvok je presekal noč, pol jok, pol krohot. Na klancu se je utrgal velik črn kamen, drčal je v dolino sunkoma, skokoma, ter je utonil.

Pred hišo je stala kmetica in se je pokrižala.

Sentimentalne melodije.

I.

V
 tvojih očeh je raj,
 glorijske večne sijaj!
 Ko pride mrak trepetajoč,
 pozdravljajo zvezde te v tiho noč,
 ljubica moja!
 V tvojih očkih gori,
 moja sreča se v njih blesti,
 v njih duša mi zgorela bo,
 mladost mi ovenela bo.

II.

Glej, žalost se je zgrnila
 neskončna nad menoj,
 ah, le še v sanjah vročih
 obraz zrem sladki tvoj!

Poznaš li tisto ljubezen,
 ki nič ne govori,
 ker je globoka kot morje
 in ker ji konca ni?

Draga, veš, kaj se pravi ljubiti
 v življenju enkrat samo,
 ubiti živo srce,
 ko je prosilo tako?

Oblak bo šel po nebu
 srebrno bleščeč . . .
 moja pota bodo mračna,
 po njih v bridkostih duša
 bo plakala se solzeč.